

Ігор Райківський (Ihor Rajkiwśkyj)

Precarpathian National University Vasyl Stefanyk (Iwano-Frankiowsk)

Перехід галицької УСДП у комуністичний табір на початку 1920-х рр.

Помітне місце в європейському політичному процесі кінця XIX ст. – 1939 р. займав соціал-демократичний рух, до якого належала Українська соціал-демократична партія (далі – УСДП). Вона виникла в 1899 р. на початку оформлення партійної структури українського політичного руху у Східній Галичині і протягом сорока років, до встановлення активно відстоювала національні та соціальні права українських робітничих мас. У статті розкрито діяльність УСДП від середини 1920 р., коли соціал-демократи остаточно розірвали зв'язки з урядовими чинниками Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР) та Української Народної Республіки (далі – УНР), до заборони партії польською владою в 1924 р. Обрана тема привертала увагу деяких дослідників¹, у тому числі автора цієї публікації², але й досі викликає науковий інтерес.

¹ Кравець М. До характеристики УСДП у Західній Україні (1920–1924 рр.) / Микола Кравець // Український історичний журнал. – 1958. – № 1. – С.84–91; Васюта І. Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки по анексії Східної Галичини (1923–1926) / Іван Васюта // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 341–354; Koko E. Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918-1939) / Eugeniusz Koko // Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków, 1993. – Z. 103. – S. 125–141 *та ін.* Однак у радянські часи історія української соціал-демократії висвітлювалася вкрай заідеологізовано, під кутом зору комуністичних стереотипів, тоді як у сучасних виданнях про діяльність прокомуністичної УСДП на початку 1920-х рр. навіть не згадується (*див, наприклад:* Гусак Р., Коростіль Н., Малярчук О. Партійно-політичне життя. Ліворадикальні сили / Руслан Гусак, Наталія Коростіль, Олег Малярчук // Міжвоєнне село Західної України: соціум, господарство, духовність. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 121–137).

² Райківський І., Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії.

УСДП взяла активну участь в українській революції 1917–1920 рр., виявила поступливість і вміння йти на компроміс у процесі формування органів державної влади ЗУНР. До Акту злуки УНР і ЗУНР у Києві в січні 1919 р. партія підтримувала галицький уряд (зокрема, до нього входив соціал-демократ А.Чернецький, а один із лідерів УСДП С.Вітик очолював Дрогобицьку повітову раду тощо). Однак до повного об'єднання справа не дійшла. В умовах, коли далі існували два уряди – УНР і Західної Облaсті (ЗО) УНР, дві політики, галицькі соціал-демократи виступали за створення єдиного соціалістичного уряду в Україні. Вони практично підтримували діяльність соціалістичних урядів Директорії УНР, до їх складу в 1919–1920 рр. входили галичани В.Темницький, О.Безпалко, В.Старосольський, С.Вітик. Підтримавши курс на польсько-українське зближення, УСДП рішуче засудила квітневий 1920 р. Варшавський договір³. УСДП відзначала недемократичний характер угоди, за якою відходили до Польщі “території з більшістю українського населення за ціну увільнення кількох губерній Придніпрянщини від большевицької влади!”⁴. Водночас газета УСДП “Вперед” писала, що “сама ідея незалежності України не вбита”, і “невдача дотикає тільки переведення, а не саму ідею”⁵.

Поразка національно-визвольних змагань спричинила зневіру УСДП у політичних концепціях С.Петлюри, що з метою продовження національно-визвольної боротьби пожертвував Східною Галичиною, та президента ЗУНР Є.Петрушевича в еміграції. Соціал-демократ Р. Домбчевський слушно зауважив, що “неуспіх боротьби за національне визволення... і національний гніт на українських землях” під владою Польщі переконали партійне керівництво в тому, що були “неправильними самі шляхи і принципи дотеперішньої

Політичні біографії / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський. – К., 2004. – 283 с.; Райківський І. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.) / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. II. – С. 112–122; його ж. Національна ідея в діяльності української соціал-демократії у Другій Речі Посполитій / Ігор Райківський // Людина і політика. – К., 2002. – № 5 (вересень – жовтень). – С. 74–83; його ж. Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.01 “Історія України” / Ігор Райківський. – Львів, 1996. – 20 с. та ін.

³ *Детальніше див.:* Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 1998. – № 1. – С. 42–55.

⁴ Вперед. – Львів, 1920. – 30 квітня.

⁵ Там само. – 30 липня.

політичної тактики партії”⁶. Галицькі соціал-демократи А.Чернецький, П.Буняк, А.Ганкевич і С.Пашкевич 30 березня 1920 р. подали заяву про вихід з Української національної ради ЗУНР⁷, а В.Старосольський 4 квітня 1920 р., ще до підписання Варшавської угоди, вийшов з уряду УНР⁸. Ця акція була підтримана проводом партії. Головна управа на своєму засіданні 10 червня 1920 р. прийняла резолюцію, в якій підкреслювалося, що партія “не може брати на себе відповідальности за всі наслідки цього (Варшавського. – *I.P.*) договору і тому не бачить можности для представників УСДП брати участь в уряді УНР”⁹.

Ідейно-політична криза в УСДП проявилася на партійній конференції 3–4 липня 1920 р. у Львові. Конференція продемонструвала, що партійні “верхи” не мали чіткої політичної стратегії, а “низи” були дезорієнтованими, під впливом ліворадикальних ідей. Так, у доповіді “Сучасне політичне становище” В.Темницький домагався, щоб “проти всесвітнього інтернаціонального капіталізму” УСДП виступила “разом з пролетаріатом цілого світу”, піддав критиці реакційну світову буржуазію, яка, підтримуючи “останню концепцію самостійної України (Варшавський договір С.Петлюри і Ю.Пісудського. – *I.P.*), використовувала соціал-демократію “як таран для згноблення і знищення московського пролетаріату”¹⁰. Політична резолюція конференції оцінила суть історичного моменту як “бій поміж двома ... світами: капіталізмом і соціалізмом”. Делегати виступили “проти участі соціал-демократії в коаліційних кабінетах” і “політичної кооперації з несоціалістичними та соціал-опортуністичними партіями”. “Соціалістична Українська республіка, – підкреслювалося у резолюції, – не може мати нічого спільного з державними плянами тих націоналістичних і шовіністичних кругів, які бажають будувати Українську державу на взір теперішніх капіталістично-імперіалістичних держав...”¹¹.

Наддніпрянський соціал-демократ Ісаак Мазепа, колишній голова уряду УНР, перебуваючи у Львові в липні 1920 р., після розмови з лідерами УСДП підсумував, що, на їх думку, “дальша боротьба з большевиками безвиглядна (безнадійна. – *I.P.*)” і що

⁶ Домбчевський Р. На розпутті / Роман Домбчевський // Соціалістична думка. – Львів – Прага, 1922. – 5 вересня.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАА України), ф. 581, оп. 1, спр. 113, арк. 16.

⁸ Słowo polskie. – Lwów, 1920. – 26 kwietnia.

⁹ Земля і воля. – Львів, 1920. – 20 червня.

¹⁰ Вперед. – 1920. – 7 липня.

¹¹ Земля і воля. – 1920. – 11 липня.

“режим польський у Галичині далеко гірший, ніж режим на Наддніпрянській Україні під совітською владою”¹². Газета “Громадська думка”, друкований орган Української народно-трудової партії (далі – УНТП), справедливо писала, що “партія стоїть на розпутьті. Ми ще будемо свідками дальшої еволюції”¹³. По суті, УСДП на початку 1920-х рр. пішла шляхом пошуку нової політичної орієнтації з метою здобуття національної державності. З усталенням польської влади у Східній Галичині УСДП поступово відновила свій ідейно-організаційний вплив на маси, нараховувала наприкінці 1921 р. понад 3 тис. членів і до 20 тис. чол. в організаціях, що підтримували соціал-демократів (культурно-освітні товариства “Воля”, “Українська бібліотека ім. І.Франка” та ін.)¹⁴. УСДП підтримала платформу негачії щодо польської влади, зокрема разом з українськими партіями національно-державницького спрямування (УНТП і УРП) бойкотувала перепис населення 1921 р. і парламентські вибори 1922 р. у Східній Галичині.

Водночас формальне існування української державності – Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР), особливо політика “українізації”, що стала привабливим контрастом до боротьби з українством під владою Польщі, поширювали серед галицьких українців на початку 1920-х рр. радянофільські настрої. До УСДП почали масово вступати симпатичні радянської України (бо інші українські партії підтримували до 1923 р. еміграційний уряд ЗУНР) і, як зауважив радикал М. Стахів, “здобули в ній більшість”¹⁵. Газета УСДП “Земля і воля” писала, що “одним із головних чинників, що звернули орієнтацію на радянську Україну – це, безперечно, українізація... Вона сильно захитала позиції націоналістів... що, мовляв, Україною правлять московські комуністи”¹⁶. Під тиском знизу УСДП стала на пробільшовицькі позиції, орієнтуючись на радянську Україну, в якій бачила основу для будівництва соборної Української соціалістичної держави. Витоки пробільшовицької орієнтації А. Чернецький слушно вбачав у тому, що галицькі соціал-демократи, які “вивчали соціалізм зі західноєвропейських джерел” і “зростали в масових демократичних соціалістичних партіях Заходу, ... не

¹² Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / Ісаак Мазепа. – Прага, 1943. – Т. III. – С. 47, 48.

¹³ Громадська думка. – Львів, 1920. – 12 липня.

¹⁴ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 6, оп. 1, спр. 5, арк. 260.

¹⁵ Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях / Матвій Стахів. – Львів, 1934. – С. 121.

¹⁶ Небезпека // Земля і воля. – 1924. – 20 січня.

знали психіки (насправді “імперіалістичної”. – *І.Р.*) московських більшовиків”¹⁷.

Переломним моментом політичної еволюції УСДП стала партійна нарада 14–15 січня 1922 р. у Львові, на якій соціал-демократи вперше офіційно поставили вимогу возз’єднання всіх західноукраїнських земель з УСРР і утворення “об’єднаної суверенної робітничо-селянської України”. Водночас делегати одногосно заявляли, що сучасна радянська Україна не була “повним завершенням наших змагань і кличів”¹⁸. Після січневої 1922 р. наради УСДП, що, за донесенням поліції, продемонструвала “розбіжність поглядів”¹⁹, політична боротьба у проводі УСДП загострилася. Ліве крило управи на чолі з А.Чернецьким, М.Парфановичем та І.Кушніром в орієнтації на радянську Україну схилялося до пріоритету соціально-класового над національним. Так, на думку А.Чернецького, “і нація, і національна держава – це тільки форми, інструменти та етапи в суспільному життю та організації людства”, що “самі по собі не є ціллю...”²⁰. Він поклав “в основу всіх своїх змагань, а тим самим і національних” визволення трудящих з-під “соціального ярма”²¹. “Правиця” УСДП, яку очолили старші партійні діячі А.Ганкевич, І.Квасниця і П.Буняк, поставилася до УСРР перш за все як до Української держави, відстоювала єдність національного і соціально-класового. І. Квасниця, зокрема, закликав до утворення “національної і пролетарської держави”²².

Поліція передбачала неминучість ідейного конфлікту в УСДП, вважаючи, що праве крило в Головній управі схилялося певною мірою “на сторону трудовиків”, а ліве – було “чисто більшовицьким”²³. У свою чергу, місцеві організації УСДП висловлювали невдоволення бездіяльністю партійного керівництва через гострі ідейні суперечки. 12 травня 1922 р. найвпливовіша львівська робітнича рада УСДП (голова –

¹⁷ Чернецький А. Спомини з мого життя / Антін Чернецький. – Лондон, 1964. – С. 63. У незалежній Україні вийшло перевидання спогадів А. Чернецького, *див.*: Чернецький А. Спомини з мого життя / Антін Чернецький. – К. : Основні цінності, 2001. – 168 с. [Сер. “Спадщина”].

¹⁸ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.), ф. 256, оп. 1, спр. 38, арк. 1; Вперед. – 1922. – 19 січня.

¹⁹ Держархів Львівської обл., ф. 271, оп. 1, спр. 292, арк. 32 зв.

²⁰ Черницький А. За тактику пролетарської боротьби / Антін Чернецький // Вперед. – 1921. – 4 червня.

²¹ Чернецький А. Пролетарська політика і національна справа / Антін Чернецький // Там само. – 26 червня.

²² Квасниця І. За українську державність / Іван Квасниця // Там само. – 21 травня.

²³ Держархів Львівської обл., ф. 271, оп. 1, спр. 304, арк. 1.

А. Чернецький) ухвалила резолюцію: “Робітнича рада ... констатує, що Головна управа УСДП розбіжна в думках між собою і тому не може як слід працювати, ... партія розлітається, не належить до жодного Інтернаціоналу і тим самим працює без програми; ... пропонує з метою оздоровлення невідрадних відносин в партії скликати ще перед конференцією спільне засідання Головної управи УСДП, місцевої робітничої ради у Львові і всіх делегатів робітничих рад з провінції”²⁴. У другій половині травня 1922 р. розмежування в Головній управі УСДП на ґрунті ставлення до політики більшовиків призвело до розколу. Приводом до нього стали фінансові суперечки стосовно трьох будинків у Львові по вулиці Оссолінських 8, 10 і 12 (нині – вул. В. Стефаника), які були куплені УСДП ще в 1919 р. на кошти наддніпрянських соціал-демократів (УСДРП)²⁵. Ліве крило на засіданнях управи 17, 25 і 29 травня 1922 р. усунуло з керівництва більш поміркованих діячів “правиці” – голову партії А.Ганкевича, П.Буняка та І.Квасницю. Головою УСДП став І. Кушнір, а секретарем – А.Чернецький²⁶.

Відомі й заслужені в минулому лідери УСДП В.Темницький, В.Старосольський, О.Безпалко, С.Вітик та деякі ін., що брали активну участь в українській революції, на початку 1920-х рр. з різних причин практично опинилися поза партійною організацією. УСДП як партія європейського соціал-демократичного напрямку вступила у стадію глибокої ідейної та організаційної кризи. Свідченням цього стало виключення з УСДП М.Ганкевича, одного із засновників УСДП, на засіданні Головної управи 29 грудня 1921 р., на вимогу львівської робітничої ради²⁷. Він зайняв критичне становище до більшовизму і був прихильником порозуміння з Польською партією соціалістичною (ППС), вважав, що “в Галичині територіальна автономія (під владою Другої Речіпосполитої. – *І.Р.*) – се пункт вихідний”²⁸. Газета УСДП “Вперед” писала, що М.Ганкевич “поставився до великої пролетарської революції Сходу як сліпець до ясного сонця” і почав “лаятися на велике пролетарське діло...”²⁹. Показово, що він навіть не був інформований про виключення з УСДП³⁰.

²⁴ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 5, арк. 260.

²⁵ Держархів Львівської обл., ф. 271, оп. 1, спр. 304 а, арк. 1; Чернецький А. Спомини з мого життя / Антін Чернецький. – Лондон, 1964. – С. 51.

²⁶ Держархів Львівської обл., ф. 256, оп. 1, спр. 40, арк. 68, 69, 72, 73, 74.

²⁷ Вперед. – 1922. – 3 січня.

²⁸ ЦДАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2585, арк. 16 зв.

²⁹ Вперед. – 1922. – 18 січня.

³⁰ ЦДАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2183, арк. 14.

Політична еволюція вела до зближення УСДП з комуністичним табором. Восени 1921 р. ліворадикальні сили в УСДП почали переговори з виконкомом III Комуністичного Інтернаціоналу (Комінтерну)³¹. Так, 19 листопада на засіданні президії виконкому, де розглядалося питання УСДП (протокол № 26), було ухвалено спеціальну резолюцію. У ній, зокрема, підтримано “прагнення вступити до Комінтерну”, ставилися вимоги, що УСДП “повинна широко продискутувати 21 умову вступу до Комуністичного Інтернаціоналу; скликати конгрес ... для прийняття цих умов; виключити з партії націоналістичні й опортуністичні елементи”, а перед конгресом узгодити статус УСДП³². Напередодні засідання президії виконкому Комінтерну, 18 листопада 1921 р., у Москві відбулася спільна нарада діячів Комуністичної партії (більшовиків) України (далі – КП(б)У) Ф. Кона, Комуністичної робітничої партії Польщі (КРПП) Е. Прухняка, секретаріату виконкому Комінтерну Сафарова за участю І. Вишенського від УСДП. Нарада рекомендувала УСДП негайно розпочати переговори про вступ до КПСГ³³. Закордонний відділ Центрального комітету (далі – ЦК) КП(б)У доповідав у 1921 р., що галицькі соціал-демократи “зупинилися на півдорозі до Комінтерну”³⁴. Відомий радикал І. Макух зауважив, що радянофільство УСДП спочатку “мало форму звичайної політичної орієнтації. Але згодом ця орієнтація перемінювалася з кожним днем таки на комунофільство”³⁵.

Орієнтацією УСДП на соборність навколо радянської України зуміла скористатися нелегальна Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ, з жовтня 1923 р. – Компартія Західної України (КПЗУ)). КПСГ, на відміну від УСДП, відстоювала пріоритет інтернаціонального і соціально-класового та здійснення всесвітньої пролетарської революції, але платформи обох партій збігалися в національному питанні (возз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною). Комуністи-“васильківці”, втілюючи в життя проголошену Комінтерном тактику “єдиного робітничого фронту”, з 1921 р. проникали в соціал-демократичні організації й оволодівали керівними структурами³⁶. Виходячи з настанов Комуністичного Інтернаціоналу, ЦК КПСГ

³¹ Там само, ф. 205, оп. 1, спр. 539, арк. 2.

³² ЦДАГО України, ф. 233, оп. 1, спр. 10, арк. 17.

³³ Там само, арк. 15.

³⁴ Там само, спр. 16, арк. 14, 15.

³⁵ Макух І. На народній службі / Іван Макух. – Дітройт, 1958. – С. 301.

³⁶ ЦДАЛ України, ф. 205, оп. 1, спр. 427, арк. 11.

проголошував, що робітники і селяни мають творити “проти спільного ворога однощільний пролетарський фронт під проводом комуністичної партії”, “тільки шляхом класової боротьби, ... соціальної революції зможуть вони визволитись як з соціальної, так і з національної неволі”³⁷. Комуністи вступали до “окремих громад УСДП у Львові і на провінції, а провід тішився, що партія “росте”³⁸, – писав І.Макух. За словами радикала М.Стахіва, “провід УСДП не розумів комуністичної небезпеки, а, мабуть, був вдоволений, що партія збільшується новим ніби активним “нарібком”, не дивлячись на те, що той “нарібок” був комуністичний, а не соціал-демократичний”³⁹.

Серйозним успіхом КПСГ стало опанування в травні 1922 р. львівської робітничої ради УСДП, під тиском якої поглибилося розмежування сил у партійному проводі. Про це, зокрема, заявили в доповідній записці члени ЦК КПСГ Береза і Дрешер: “Робітнича рада опанована членами КПСГ, які і довели до розколу в управі УСДП”⁴⁰. Опанувавши місцевий осередок УСДП у Львові, комуністи могли, з одного боку, “натискати відповідним чином на провінцію”, а з другого – “паралізувати львівський ЦК УСДП”⁴¹. Після розколу в Головній управі УСДП і усунення з партії колишнього проводу комуністи влітку 1922 р. розгорнули акцію щодо відкритого опанування партії. Нарада 13 місцевих осередків КПСГ 12 липня 1922 р під головуванням Пушкарка (Берези) ухвалила, що до керівництва УСДП прийшли прихильники політики радянських республік і Комінтерну. Нова управа, щоб не втратити довір'я серед робітничих мас, шукала контактів з КПСГ. З метою поглиблення розколу в УСДП було вирішено “допомогти лівій течії в боротьбі з правим крилом” і привернути “лівицю” на бік КПСГ⁴². Становище в УСДП стало предметом обговорення Закордонного бюро допомоги (далі – ЗБД) КПСГ при ЦК КП(б)У. Нарада ЗБД 7–10 листопада 1922 р. у Празі підтримала ідею відкритого опанування УСДП, щоб “зібрати по своїм боці весь революційний промисловий пролетаріат...”⁴³. Учасники наради визнали зацікавленість КПСГ у видавництві преси УСДП, що

³⁷ Під прапором Жовтня. (1921–1928). Документи й матеріали / за ред. Б. Дудикевича. – Львів, 1964. – Т. 2. – С. 102.

³⁸ Макух І. Названа праця. – С. 301.

³⁹ Стахів М. Хто винен? З історії комуністичного руху та його помічників / Матвій Стахів. – Львів, 1936. – С. 39, 40.

⁴⁰ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 5, арк. 260.

⁴¹ Громадський голос. – Львів, 1936. – 6 червня.

⁴² ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 15, арк. 45, 48, 49; ф. 233, оп. 1, спр. 26, арк. 1, 4.

⁴³ Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 20, арк. 15.

“популяризує в масах радянську владу”, та ухвалили “на конференції УСДП перевести приступлення лівої течії УСДП до III Інтернаціоналу”. Закликавши надсилати будь-яку матеріальну допомогу для “Землі і волі” “через ЗБД у Відні”, КПСГ бажала “узалежнити їх (соціал-демократів. – *I.P.*) від себе”⁴⁴.

Нові лідери УСДП шукали підтримки в урядових колах радянської України, що інспірували ліворадикальну еволюцію соціал-демократів. Так, голова уряду УСРР Х.Раковський, за словами А.Чернецького, надав УСДП “дещо підмоги”⁴⁵, правда, в його спогадах не конкретизовано, в якій формі. Радикал І.Макух стверджував, що окремі діячі львівського проводу УСДП отримали з боку УСРР “великі суми грошей”⁴⁶. 14 липня 1922 р. І.Кушнір від імені управи УСДП взяв участь у нараді з працівниками дипломатичної місії УСРР у Варшаві – секретарем І. Сіяком (колишнім соціал-демократом, що в 1920 р. перейшов на бік комуністів), П. Дегтяренком і Максимовичем (К.Савричем). Нарада підкреслила, що розкол в управі УСДП був зумовлений тим, що “ЦК партії перестав користуватися авторитетом серед членів”, які пішли “вліво”. Головним питанням, що обговорювалося на нараді, була підтримка соціал-демократичної преси. І. Кушнір дав згоду на входження представника КПСГ до редакції газети УСДП і звернувся з проханням надати їй матеріальну допомогу в сумі 3 мільйона 500 тисяч польських марок. Показово, що комуніст П.Дегтяренко в доповіді ЦК КП(б)У відзначав: “...нам не вигідно відштовхувати цю публіку” (маючи на увазі нових лідерів УСДП. – *I. P.*)⁴⁷.

Водночас у самій КПСГ з 1921 р. існував розкол, поряд з т. зв. “васильківцями” на чолі з Й.Кріликом (Васильковим), які обстоювали організаційну самостійність КПСГ, виділилася КПСГ-офіційна або “капеерівці”, що виступали за приєднання партії до Комуністичної робітничої партії Польщі (далі – КРПП). КПСГ-офіційна в легальній пресі критично оцінювала роботу комуністів-“васильківців” в осередках УСДП, вважаючи її переходом “на соціал-угодовські позиції”⁴⁸. Відносини набрали особливо різкого характеру в другій половині 1922 р. під час виборів до польського парламенту, які “васильківці”

⁴⁴ Там само, арк. 13, 25.

⁴⁵ Чернецький А. Спомини з мого життя / Антін Чернецький. – С. 60.

⁴⁶ Макух І. Названа праця. – С. 301.

⁴⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1016, арк. 7, 7 зв., 8 зв.

⁴⁸ Теслюк М. У боротьбі за возз'єднання. Сторінки спогадів / Михайло Теслюк. – Львів, 1988. – С. 78, 79.

бойкотували. Так, у процесі передвиборної кампанії восени 1922 р. газета “Робітничча трибуна”, орган створеної КПСГ-офіційною легальною організації “Союз пролетаріату міст і сіл” (СПМіС), писала, що УСДП – “посестра ППС на українській землі”, вона “на кождім кроці ... відривала українського робітника і мужика від спільної з робітниками Польщі бороби о освободження з капіталістичного ярма”⁴⁹. Розкол усередині КПСГ вдалося подолати тільки в кінці 1923 р., після визнання в міжнародно-правовому аспекті польської влади у Східній Галичині, коли “васильківці” погодилися на приєднання до КРПП на правах автономної частини⁵⁰.

Ліворадикальна еволюція українських соціал-демократів зазнала гострої критики з боку національно-демократичних сил. Газета УНТП “Український вістник” образливо назвала УСДП “партією КВД (Куди Вітер Дує)”⁵¹. “Громадський вістник”, друкований орган трудовиків, писав, що соціал-демократична газета “Вперед” проводила “заціплювання отрути на галицькім ґрунті”⁵². Польська влада спрямувала проти УСДП, з огляду на зміни характеру діяльності партії, масові репресії. Так, за перші три місяці 1922 р. власті конфіскували 16 номерів газети УСДП “Вперед”⁵³, а 30 березня 1922 р. її видавництво взагалі було заборонено “з приводу вміщення статей антидержавного спрямування”⁵⁴. Соціал-демократи в численних телеграмах на адресу Міністерства внутрішніх справ Польщі, рішуче підтримали курс центрального органу партії⁵⁵. Урядові репресії поширилися на місцеві партійні осередки, зокрема в Дрогобицькому повіті в листопаді 1922 р. поліція заарештувала близько 500 соціал-демократів⁵⁶. Однак, як визнав радикал М. Стахів, КПСГ змогла “до кінця 1922 року здобути настрої більшости членів УСДП у користь комунізму”⁵⁷. Використовуючи легальні можливості УСДП, комуністи розгорнули діяльність в українських культурно-освітніх установах. Суспільний резонанс мало опанування на початку 1923 р. філії “Просвіти”

⁴⁹ Робітничча трибуна. – Львів, 1922. – 16 жовтня, 25 жовтня.

⁵⁰ Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ / Юрій Сливка. – Львів, 1989. – С. 14, 16.

⁵¹ Український вістник. – Львів, 1921. – 17 червня.

⁵² Громадський вістник. – Львів, 1922. – 24 березня.

⁵³ Держархів Львівської обл., ф. 1, оп. 57, спр. 97, арк. 51.

⁵⁴ Там само, ф. 121, оп. 2, спр. 189, арк. 2.

⁵⁵ Там само, ф. 1, оп. 57, спр. 97, арк. 46-49.

⁵⁶ Там само, спр. 465, арк. 13, 14.

⁵⁷ Стахів М. Хто винен?.. / Матвій Стахів. – С. 40.

в Дрогобичі, головою якої обрано соціал-демократа Р.Скибінського⁵⁸.

Діячі “правиці” УСДП А.Ганкевич, П.Буняк та І.Квасниця, незважаючи на вихід з Головної управи, як говорилося в поліцейському донесенні, проводять “на провінції агітацію проти нинішнього керівництва партії...”⁵⁹. Новий провід УСДП не міг стояти осторонь конфлікту, комісія ширшої партійної управи, обрана 18 лютого 1923 р. у складі Р.Скибінського, І.Жовніра, О.Крупи та О.Панаса⁶⁰, прийняла ухвалу з вимогою полагодження суперечностей. Постанова закликала “А.Ганкевича, Буняка, Квасницю, з однієї сторони, і Парфановича, Кушніра, Калятинського і Чернецького, з іншої сторони, щоб вони всі особисті суперечки між собою полагодили шляхом суда честі”, бо це позначалося “негативно на партійній роботі”. Однак ширша управа УСДП на засіданні 11 березня 1923 р. абсолютною більшістю голосів (лише при одному за) не прийняла цієї постанови. М.Парфанович, один із лідерів лівого крила в управі, прямо заявив, що “порозуміння з ними (діячами “правиці”. – І.Р.) неможливе ... з ідеологічних причин”. І.Калятинський мотивував рішення тим, що “суперечка не була чисто особистого характеру... Раз вони не погодились з напрямком партії і органу, то справа вже ідеологічна і її повинен вирішити з'їзд”⁶¹. Отже, ліве крило в Головній управі категорично заперечило можливість ідейного компромісу з діячами “правиці” УСДП, що опинилися в меншості.

Політичне протистояння лідерів УСДП дезорієнтувало діяльність соціал-демократичних організацій на місцях. “Громадський вістник” зауважив, що галицька соціал-демократія являла собою “дуже різноманітний і нескоординований табір”⁶². Перехід УСДП на комуністичні позиції завершив VI партійний з'їзд у березні 1923 р., що став серйозним успіхом КПСГ–КПЗУ. У промові на IV конференції Компартії Польщі в грудні 1925 р. секретар ЦК КПЗУ Й.Крілик сказав: “...У 1923 р. провели ми свої резолюції і опанували партію... Не знаю, чи в історії робітничого руху останніх часів має місце подібний випадок”⁶³. В умовах, коли провід УСДП, за словами М.Стахіва, “зовсім розгубився”, комуністи “здобули

⁵⁸ Держархів Львівської обл., ф. 1, оп. 52, спр. 182, арк. 7–10.

⁵⁹ Там само, ф. 256, оп. 1, спр. 40, арк. 75.

⁶⁰ Там само, арк. 81.

⁶¹ Там само, арк. 83, 84.

⁶² Громадський вістник. – 1923. – 29 березня.

⁶³ Protokoły IV Konferencji Komunistycznej Partii Polski (1925) // Z pola walki. – Warszawa, 1962. – № 3. – S. 149.

легко при виборі делегатів на з'їзд більшість комуністів або комунофілів"⁶⁴. Як справедливо писав сучасник подій, радикал І.Макух, лідери УСДП на початку 1920-х рр. "не поставили міцного політично-ідейного опору проти ... опанування партії комуністичним і комунофільським елементом"⁶⁵.

Напереродні VI з'їзду УСДП Рада послів країн Антанти 14 березня 1923 р. відкрито санкціонувала анексію Східної Галичини Польщею, що спричинило ідейну кризу серед українських партій національно-державницької орієнтації. VI з'їзд УСДП відбувся у Львові 18 березня 1923 р. в залі товариства "Воля" (по вулиці Оссолінських № 8) за участю 52 делегатів і 18 гостей⁶⁶. На початку засідання з ініціативи А.Чернецького була прийнята "Декларація з'їзду УСДП про Східну Галичину", в якій УСДП різко засудила рішення Ради послів: "Незважаючи на всі ухвали капіталістичного імперіалізму, український пролетаріат нашої країни вважає себе одним цілим пролетаріатом нашої матері Радянської Соціалістичної України і Союзу Радянських Соціалістичних Республік"⁶⁷. У першій доповіді "Звіт діяльності" А.Чернецький наголосив, що в рядах УСДП перебувало 4200 чоловік, з них 3500 – в краї і 700 – за кордоном. Доповідач застерігав, щоб "не ставати в різний час по-різному до національного питання, а підходити до всього з марксистською класовою точкою погляду"⁶⁸. У виступі "Міжнародне політичне становище і УСДП" М.Парфанович підкреслив, що партія "мусить стати на шлях чисто класових інтересів і всі питання розв'язувати тільки з цієї точки зору"⁶⁹.

З'їзд прийняв "Резолюцію в справі сучасного політичного становища", в якій УСДП проголосила, що "визволення пролетаріату як із соціальної, так і національної неволі є немислимим в рамках капіталістичного устрою і ... об'єднання всіх українських земель в одну соціалістичну радянську республіку в союзі з існуючими вже соціалістичними радянськими республіками може наступити тільки після перемоги пролетаріату над буржуазією"⁷⁰. На з'їзді відбулися вибори Головної управи. Головою УСДП обрано О.Панаса⁷¹, а до складу нової управи, крім соціал-демократів (А.Чернецького,

⁶⁴ Стахів М. Хто винен?.. / Матвій Стахів. – С. 40, 42.

⁶⁵ Макух І. Названа праця. – С. 302.

⁶⁶ Держархів Львівської обл., ф. 121, оп. 2, спр. 187, арк. 15, 18.

⁶⁷ ЦДАЛ України, ф. 205, оп. 1, спр. 539, арк. 6.

⁶⁸ Держархів Львівської обл., ф. 121, оп. 2, спр. 187, арк. 17, 18.

⁶⁹ ЦДАЛ України, ф. 205, оп. 1, спр. 427, арк. 13.

⁷⁰ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 76, арк. 51.

⁷¹ ЦДАЛ України, ф. 309, оп. 2, спр. 168, арк. 1.

М.Парфановича та ін.), увійшли комуністи В.Попель і Б.Кузьма. Організаційне повідомлення А.Чернецького містило заяву, що перед УСДП “відкриваються світлі горизонти для роботи на селі”, серед сільськогосподарського пролетаріату⁷². Зїзд затвердив новий Статут УСДП, у якому партія виступила захисником інтересів українського робітництва не лише Галичини, а й Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, поширювала свою діяльність на українські землі під Польщею, щоб “дорогою класової боротьби ... постройти соціалістичний суспільний лад”⁷³.

Спеціальна комісія УСДП розробила новий проект програми партії, яку не було прийнято “за браком часу”⁷⁴. УСДП поставила за мету “усунення капіталістичного ладу на сих (західноукраїнських. – *І.Р.*) землях, ... заведення пролетарської влади”: націоналізації промислу, банків, усупільнення землі, оподаткування багатих верств населення, введення суспільного розподілу виробленої продукції тощо, а також воз'єднання західноукраїнських земель з УСРР у складі “федеративної Спілки зі всіма східними радянськими республіками”. Програма-мінімум УСДП в рамках буржуазної держави передбачала встановлення демократичних свобод, 8-годинного робочого дня для фізичних і 6-годинного – для розумових працівників, заборони роботи дітей віком до 14 років тощо⁷⁵. Учасники зїзду прийняли ряд спеціальних резолюцій, засідання завершилося співом “Інтернаціоналу”⁷⁶. Прокомуністичні рішення VI зїзду підтримало 50 делегатів проти двох⁷⁷, що засвідчило одностайність зїзду.

Головна управа УСДП на засіданні 20 березня 1923 р. ухвалила відозву “До українських працюючих мас Східної Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя й Полісся”, в якій зазначалося, що зїзд надав партії “пролетарське класове обличчя”⁷⁸. За свідченням поліції, “УСДП як цілість прийняла комуністичну платформу”, а “колишню легальну назву залишила тільки з тактичних причин, щоб працювати більш ефективно і без перешкод з боку влади”⁷⁹. Водночас нова управа виступила проти підпорядкування УСДП керівним

⁷² Держархів Львівської обл., ф. 121, оп. 2, спр. 187, арк. 21.

⁷³ Там само, ф. 271, оп. 1, спр. 291, арк. 3.

⁷⁴ Там само, ф. 256, оп. 1, спр. 40, арк. 81.

⁷⁵ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 30, арк. 42, 43.

⁷⁶ Держархів Львівської обл., ф. 121, оп. 2, спр. 187, арк. 23, 25.

⁷⁷ Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 174, арк. 3.

⁷⁸ Держархів Львівської обл., ф. 1, оп. 57, спр. 516, арк. 18.

⁷⁹ Там само, оп. 56, спр. 196, арк. 70.

органам КПСГ. Комуніст М.Теслюк згадував, що “голова управи УСДП О.Панас і його заступники та інші її члени фактично були проти того, щоб компартія здійснювала контроль ... за діями УСДП. На комуністів В.Попеля і Б.Кузьму, обраних зїздом до Головної управи, а тим більше на мене, низового співробітника “Землі і волі”, вони дивилися як на чужих”⁸⁰. М.Стахів, висловив думку, що лідери УСДП “були противні комуністам”, але “все-таки дали себе вибрати до нового ЦК партії”⁸¹. Ухвали VI зїзду УСДП викликали резонанс у політичному житті краю. Українські партії національно-державницького табору різко засудили УСДП за руйнування єдиного національного фронту. Газета УНТП “Громадський вістник” вказала на помилковість тези “про розв’язку національного питання в соціальной революції, про створення одного світового пролетарського фронту і др. ...Ухвали останнього зїзду УСДП ... є грубо реакційні...”⁸².

Після VI зїзду Головна управа УСДП посилила боротьбу з національно-демократичними партіями. На мітингу 1 травня 1923 р. у Львові А.Чернецький закликав до “класової боротьби, спрямованої на знесення кордонів і побудову всевітньої соціалістичної республіки”⁸³. Періодична преса УСДП зневажливо називала трудовиків “політичним трупом, якого розпад наближається великими кроками”⁸⁴, а УРП – партією, що “дала з своїх рядів найбільше число народних зрадників”⁸⁵. Критично оцінювалася політика Польської партії соціалістичної (ППС), яка через підтримку “буржуазної держави ... забула про клясові інтереси працюючої кляси...”⁸⁶. Редактором львівського тижневика УСДП “Земля і воля” з березня 1923 р. став прихильник комуністичної ідеології І.Калятинський. У травні 1923 р. почав виходити журнал “Нова культура” під редакцією С.Рудика. Центральний орган УСДП газета “Вперед”, закрита поліцією в 1922 р., була відновлена 1 січня 1924 р. (редактор – І.Калятинський). Вже у першому її номері обґрунтовано “новий, виключно пролетарський шлях” УСДП⁸⁷. “Земля і воля” писала, що “українські робітники мусять боротися проти

⁸⁰ Теслюк М. Названа праця. – С. 98.

⁸¹ Стахів М. Хто винен? З історії комуністичного руху та його помічників / Матвій Стахів. – С. 42.

⁸² Громадський вістник. – 1923. – 29 березня.

⁸³ Держархів Львівської обл., ф. 256, оп. 1, спр. 40, арк. 36.

⁸⁴ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 143, арк. 90.

⁸⁵ Вперед. – 1924. – 6 січня.

⁸⁶ Земля і воля. – 1923. – 26 серпня.

⁸⁷ Вперед. – 1924. – 1 січня.

української буржуазії так само, як і проти польської”⁸⁸. Під впливом УСДП на Волині в кінці 1923 р. з’явився тижневик “Селянська доля” тиражем 800 примірників⁸⁹.

УСДП фактично перетворилася в легальну прибудову КПСГ-КПЗУ. Так, за інформацією поліції, у святкуванні 1 травня 1923 р. у Стрию під прапором УСДП взяли участь відомі комуністи⁹⁰. Від імені УСДП комуніст М.Теслюк у квітні 1923 р. був учасником наради соціалістичних партій у Варшаві. Він згадував, що після цієї наради “основні напрями роботи УСДП визначав ЦК КПСГ”⁹¹. Поряд з УСДП діяла ще одна легальна прокомуністична організація – “Союз пролетаріату міст і сіл” (далі – СПМіС), а відмінність між ними з’ясував окружний секретар КПСГ: до складу СПМіС, утвореного КПСГ-офіційною, входили комуністи різних національностей, тоді як УСДП стала аналогом СПМіС для “української вулиці”, була опанована КПСГ і включала лише українців. Не всі з них були членами КПСГ, але “вершину” УСДП комуністи цілком опанували⁹². Об’єднані дії УСДП і СПМіС у Станиславові забезпечили проведення в Міжнародний день молоді 2 вересня 1923 р. масового мітингу робітничої молоді з вимогами встановлення 6-годинного робочого дня, загального безплатного навчання рідною мовою, рішучої боротьби проти “націоналізму, фашизму і мілітаризму”⁹³.

В умовах кризи українського суспільно-політичного руху після березневої 1923 р. ухвали західних держав почалося зростання чисельності місцевих організацій УСДП. Нові робітничі ради УСДП виникли у Золочеві, Тисмениці, Судовій Вишні, Надвірній, Любомлі, Яворові, селянські ради – в Лопатині Радеківського повіту, Лаврові Старосамбірського повіту, Чистиліві Тернопільського повіту, Трійцях, Ілинцях, Хлібичині Пільнім, Демчу, Тулукові, Тростянці Снятинського повіту, Сернках Долішних, Григорові Рогатинського повіту, Верхраті Рава-Руського повіту та ін.⁹⁴. Партійні гуртки, до яких вступало не більше 20 членів, існували в десятках сіл. Організаційна діяльність УСДП у Станиславівському воєводстві, за даними поліції, охопила територію

⁸⁸ Земля і воля. – 1923. – 12 серпня.

⁸⁹ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 50, арк. 10.

⁹⁰ Державний архів Львівської обл., ф. 1, оп. 52, спр. 180, арк. 15.

⁹¹ Теслюк М. Названа праця. – С. 99, 100.

⁹² Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 143, арк. 105.

⁹³ Там само, спр. 174, арк. 4, 15.

⁹⁴ Земля і воля. – 1923. – 1 травня, 6 травня, 13 травня, 20 травня, 3 червня, 15 липня, 29 липня, 12 серпня, 19 серпня, 2 вересня, 16 вересня, 7 жовтня; Вперед. – 1924. – 25 січня.

Коломийського, Снятинського, Станіславівського, Рогатинського, Кадуського, Долинського і Жидачівського повітів⁹⁵. Найбільш активно УСДП діяла в Коломийському і Снятинському повітах під керівництвом комуніста В.Корбузяка⁹⁶. Він став ініціатором утворення дев'яти селянських рад УСДП⁹⁷. Посилення суспільного впливу УСДП засвідчили скликання окружного партійного з'їзду на Покутті 3 червня 1923 р. у Коломий⁹⁸ та Дрогобицької повітової партконференції 24 червня 1923 р.⁹⁹ Газета “Kurjer lwowski” повідомляла, що позиції УСДП на селі, “особливо серед безземельних і малоземельних, зростають з дня на день, усуваючи звідти впливи українських трудовиків і радикалів. У багатьох округах її впливи є виключні”¹⁰⁰. Прокомуністичні діячі УСДП здобули переважаючий вплив у деяких читальнях “Просвіти”¹⁰¹.

Заходи щодо утворення місцевих осередків УСДП здійснювала Головна управа, члени якої, зокрема комуністи В.Попель і Б.Кузьма, виїжджали для популяризації комуністичних ідей на провінцію¹⁰². Інформуючи про заснування управою селянських рад УСДП у Добрівлянах і Болахівцях Дрогобицького повіту, поліція була стурбована, що “центр УСДП у Львові хоче прищепити комуністичні ідеї на селі”¹⁰³. За свідченням поліції, М.Теслюк був “кур'єром між централею у Львові і місцевими організаціями”¹⁰⁴. “Під виглядом співробітника органу УСДП “Земля і воля” він взяв на себе “фактичне керівництво секретаріатом УСДП”, організував “відрядження членів Головної управи УСДП і комуністів ... для вирішення легальних справ КПСГ. Так почала зростати УСДП, а використовуючи її легальні форми, збільшувала свої ряди і КПСГ...”¹⁰⁵.

Політика УСДП вплинула на еволюцію української парламентської репрезентації (далі – УПР) у польському сеймі, заснованої після листопадових 1922 р. виборів на північно-західних

⁹⁵ Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і воз'єднання з Радянською Україною. Документи і матеріали (1921–1939 рр.) / за ред. П. Яцківа. – Станіслав, 1957. – С. 30.

⁹⁶ ЦДАЛ України, ф. 205, оп. 1, спр. 539, арк. 15.

⁹⁷ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 174, арк. 102 зв.

⁹⁸ Земля і воля. – 1923. – 10 червня.

⁹⁹ Там само. – 1 липня.

¹⁰⁰ Kurjer lwowski. – Lwów, 1924. – 30 stycznia.

¹⁰¹ Земля і воля. – 1923. – 14 жовтня.

¹⁰² Там само. – 19 серпня.

¹⁰³ Держархів Львівської обл., ф. 256, оп. 1, спр. 40, арк. 117.

¹⁰⁴ Там само, ф. 1, оп. 52, спр. 180, арк. 26.

¹⁰⁵ Теслюк М. Названа праця. – С. 97, 100, 101.

землях, над якими був закріплений суверенітет Польської держави (в Галичині з огляду на невизначеність її міжнародно-правового становища українське населення вибори бойкотувало). Головна управа УСДП на засіданні 26 березня 1923 р. прийняла ухвалу про доцільність утворення в сеймі соціалістичної групи¹⁰⁶. Автономна соціалістична фракція в Українському сеймовому клубі виникла 23 травня 1923 р. у складі дев'яти чоловік: Я.Войтюк, А.Пашук, Х.Пристапа, Й.Скрипа, П.Васинчук, М.Чумай, дещо пізніше до неї вступили С.Маківка, В.Мохнюк і А.Братунь¹⁰⁷. Вони здійснювали підготовку до Соціалістичного конгресу Волині, Полісся, Підляшшя і Холмщини, проведення якого заборонила поліція¹⁰⁸. 17 листопада 1923 р. у Луцьку відбулася тільки нарада 9 послів соцфракції і 60 делегатів від соціалістичних груп¹⁰⁹. На засідання прибули делегати Головної управи УСДП А.Чернецький, Б.Кузьма і В.Попель. Нарада прийняла резолюцію про вихід “з дотеперішніх соціалістичних партій” і визнання програми УСДП. На нараді прийнято ухвалу про створення обласної організації УСДП Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя з центром у Луцьку. Учасники наради делегували шість членів до управи УСДП¹¹⁰.

Прокомуністична УСДП поширювала свої ідейні впливи поза межі Галичини, на всю етнічні українські землі в міжвоєнній Польщі. “Об’єднання усього українського соціалістичного руху на українських землях під Польщею ... в одну партію – УСДП, ... яка заступає й боронить інтереси селянських і робітничих мас, є новою побідою ... на шляху їх соціального й національного визволення”, – відзначалося у зверненні соцфракції УПР 5 грудня 1923 р.¹¹¹. На розширеному засіданні Головної управи УСДП у Львові 9 грудня 1923 р. чотири депутати соцфракції (Я.Войтюк, А.Пашук, Х.Пристапа і М.Чучмай) стали членами управи, а один (С.Маківка) – заступником члена управи. Засідання ухвалило резолюцію, в якій управа “рішила вести і надалі якнайбільш рішучу клясову боротьбу так в краю, як і на парламентарній арені, та поручила це соціалістичній фракції...”¹¹². По суті, соцфракція

¹⁰⁶ Держархів Львівської обл., ф. 256, оп. 1, спр. 40, арк. 95.

¹⁰⁷ Бернацек Т. Парламентська діяльність КПЗУ. 1922–1927 / Тадеуш Бернацек // Український історичний журнал. – 1969. – № 1. – С. 74.

¹⁰⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych do-pływu, sygn. 1062, к. 1.

¹⁰⁹ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 174, арк. 4, 5.

¹¹⁰ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 30, арк. 51.

¹¹¹ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 174, арк. 19, 52.

¹¹² Земля і воля. – 1923. – 16 грудня.

УПР стала парламентським представництвом УСДП. Ширша управа УСДП на засіданні 27 січня 1924 р. постановила “захопити під свій політичний вплив маси, стративші довір'я до націоналістичних керуючих центрів”¹¹³.

Перехід УСДП у ліворадикальний табір викликав занепокоєння влади. Широкий наступ розгорнувся на партійну пресу. Так, з 52 номерів газети УСДП “Земля і воля” за 1923 р. лише 11 залишилися без конфіскацій. У ніч з 14 на 15 жовтня 1923 р. поліція провела ревізії в партійному секретаріаті, редакціях пресових органів УСДП у Львові, на квартирах лідерів партії¹¹⁴. А.Чернецький, С.Рудик, І.Калятинський і С.Волинець зазнали півмісячного арешту¹¹⁵. Поліція вчинила обшук під час розширеного засідання Головної управи УСДП 9 грудня 1923 р. за участю чотирьох депутатів сейму¹¹⁶. Переконавшись, що поодинокі репресії не дають бажаних результатів, а розширення впливу прокомуністичної УСДП може стати небезпечним для держави, Міністерство внутрішніх справ Польщі 19 грудня 1923 р. постановило “ліквідувати УСДП на території всієї держави у зв'язку з виразно комуністичним напрямком діяльності як самої партії, так і організацій і товариств ... під її впливом”¹¹⁷.

Ліквідаційна акція відбулася 30 січня 1924 р. Поліція провела понад 10 тис. обшуків і 2 тис. арештів, заборонила видавництво партійної преси (у Львові – газет “Вперед”, “Земля і воля” та журналу “Нова культура”, в Луцьку – газети “Селянська доля”)¹¹⁸. Було арештовано найбільш активних діячів УСДП А.Чернецького, І.Калятинського, С.Рудика і редактора “Селянської долі” А.Степанюка¹¹⁹. Під час ліквідації партії, поряд з ліворадикальними елементами, постраждали й українські діячі, що не мали відношення до УСДП і комуністів. Газета “Діло” зазначила, що “поза тюремними ґратами опинилися вже не тільки члени і симпатички УСДП, а й громадські діячі з українського національного табору, що нічого спільного не мають з соціалізмом”¹²⁰. “Труси і арешти серед українського громадянства 30 і 31 січня, – заявив депутат польського сейму С.Маківка, – можна рахувати за найбільші репресії, які практикувалися польським урядом до

¹¹³ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 50, арк. 56.

¹¹⁴ Земля і воля. – 1923. – 24 жовтня.

¹¹⁵ ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 187, арк. 29.

¹¹⁶ Там само, ф. 271, оп. 1, спр. 292, арк. 40.

¹¹⁷ Там само, спр. 291, арк. 6 а.

¹¹⁸ Діло. – Львів, 1924. – 17 лютого, 27 лютого.

¹¹⁹ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 132, арк. 4, 5.

¹²⁰ Діло. – 1924. – 15 лютого.

сього часу”¹²¹. Під час ліквідації УСДП до кримінальної відповідальності за злочин “державної зради” було притягнуто 60 чоловік, сотні членів партії отримали різного роду покарання¹²².

Незважаючи на заборону, УСДП деякий час продовжувала існувати. Протягом лютого – травня 1924 р. вийшли друком партійні одноднівки “Наша мета”, “Наш шлях”, “Робітнича думка”, “Робітниче слово” і “1-ший Май”. Заборона УСДП, як справедливо зауважив холмський часопис “Наше життя”, “зміцнила фанатичні і радикальніші елементи” в УСДП і “прискорила процес злиття її” з галицькими комуністами¹²³. Радикальне крило після розпуску УСДП перейшло до нелегальної КПЗУ. Близько третини з 34 делегатів II з’їзду КПЗУ (жовтень 1925 р.) становили колишні соціал-демократи¹²⁴. Комуніст М.Теслюк писав, що до складу КПЗУ вступило понад 600 соціал-демократів¹²⁵. Діяльність у КПЗУ продовжили члени Головної управи УСДП І.Калятинський (Гаузнер) і С.Рудик (під редакцією останнього з листопада 1924 р. у Львові виходив комуністичний журнал “Культура”)¹²⁶.

Після підпорядкування УСДП всередині соціалістичної фракції загострилася ідейна боротьба. Засідання обласної ради УСДП Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя 26 січня 1924 р. у Луцьку закликала до виходу соцфракції з УПР. Я.Войтюк стверджував, що фракція “стала ідейно на тім ґрунті, на якому стоять комуністи. Але тактично деякі члени ... бажають приєднати трудовиків – це тактика одтяжки, надії марні, з ними треба скінчити”¹²⁷. Ширша управа УСДП на засіданні 27 січня 1924 р. підтримала рішення обласної партійної ради¹²⁸. Відповідно до ухвали УСДП, 22 лютого 1924 р. п’ять із дев’яти членів фракції (Я.Войтюк, А.Пашук, Х.Приступа, Й.Скрипа і В.Мохнюк) вийшли з УПР і створили окремий клуб УСДП у сеймі. У декларації підкреслювалося, що “соціалістична фракція вважає неможливою дальшу співпрацю з Українським соймовим клубом як некласовим представником бідного селянства та робітництва”¹²⁹. У відозві “Українському

¹²¹ Там само. – 17 лютого.

¹²² Наша правда. – Львів, 1924. – Ч. 2–3. – С. 72, 73.

¹²³ Наше життя. – Холм, 1924. – 30 листопада.

¹²⁴ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 219, арк. 1, 3, 6, 8, 14, 16, 21, 23, 26, 27, 28, 32, 33.

¹²⁵ Теслюк М. Названа праця. – С. 155.

¹²⁶ Там само. – С. 141, 160.

¹²⁷ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 50, арк. 8 зв.

¹²⁸ Вперед. – 1924. – 30 січня.

¹²⁹ Наша правда. – Львів, 1924. – Ч. 2–3. – С. 74, 75.

робітництву і селянству” в березні 1924 р. депутати клубу УСДП бачили “тільки одного союзника” – “революційний табор робітників і селян без різниці національностей”¹³⁰. Решта членів соціалістичної фракції виступили проти директив УСДП, стали ініціаторами створення в листопаді 1924 р. Українського соціалістичного об’єднання – “Селянського союзу”¹³¹.

Фракція УСДП обстоювала лінію КПЗУ на парламентській арені, видавала власні пресові органи – газети “Наш шлях”, “Наш стяг”, “Голос праці” та одноднівку “Праця” в Луцьку. Депутати клубу УСДП скликали масові віча на підтримку ідейної платформи партії. Так, у мітингу 29 червня 1924 р. у Володимирі-Волинському взяло участь 3 тис. чол., а 12 липня в Межиріччі – понад 1,5 тис.¹³². Діяльність Секретаріату посольської фракції УСДП у Львові, забороненого поліцією наприкінці травня 1924 р., очолив комуніст В.Попель¹³³. За рішенням червневого 1924 р. пленуму ЦК КПЗУ 7 листопада 1924 р. чотири члени клубу УСДП (крім В.Мохнюка) об’єдналися з двома польськими комуністами в комуністичну посольську фракцію. Я.Войтюк став заступником голови фракції, а Й.Скрипа – її секретарем¹³⁴. У спеціальній декларації клуб УСДП постановив “відтепер неустрашимо боротися разом за перемогу спільної нам комуністичної ідеї...”¹³⁵.

Таким чином, спричинена поразкою української революції 1917–1921 рр., ліворадикальна еволюція призвела до виходу УСДП з національно-державницького табору. На середину 1920 р. УСДП, остаточно зневірившись у політиці урядових чинників УНР і ЗУНР, розірвала з ними будь-які зв’язки, партія не мала виразної політичної орієнтації. В умовах більшовицької політики “українізації” на радянській Україні на початку 1920-х рр. соціал-демократи поступово стали на прорадянські позиції, вбачали в УСРР основу для будівництва незалежної соборної Української держави. Переломним моментом політичної еволюції УСДП була січнева 1922 р. нарада, на якій партія вперше офіційно заявила про прагнення до злуки західноукраїнських земель із радянською Україною. Ідейна

¹³⁰ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 10, арк. 16.

¹³¹ Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) / Олександр Зайцев // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 74.

¹³² Наш стяг. – Львів, 1924. – 20 липня.

¹³³ Держархів Львівської обл., ф. 271, оп. 1, спр. 304 а, арк. 19.

¹³⁴ Бернацек Т. Названа праця. – С. 75.

¹³⁵ Наша правда. – 1924. – Ч. 9–12. – С. 97.

криза в УСДП поглибилася після розколу в Головній управі УСДП у травні 1922 р. і виключення з партії колишніх лідерів. Ідейно-політичні розходження у проводі УСДП, особисті амбіції керівників дезорієтували діяльність місцевих партійних організацій, чим скористалися комуністи-“васильківці”. Під гаслом проголошеної Комінтерном тактики “єдиного робітничого фронту” вони вступали до соціал-демократичних організацій, а із середини 1922 р. поставили за мету відкрите опанування партії.

На VI з'їзді 18 березня 1923 р. у Львові УСДП відкрито стала на комуністичні позиції, перетворилася в легальну прибудову КПСГ-КПЗУ. У січні 1924 р. поліція заборонила прокомуністичну УСДП, що посилювала свій вплив на маси в умовах кризи українського суспільно-політичного руху після березневого 1923 р. рішення західних держав про визнання анексії Східної Галичини Польщею в міжнародно-правовому аспекті. Під виглядом ліквідації УСДП польська влада завдала удару по українству взагалі. П'ять депутатів соціалістичної фракції УПР визнали програму партії і в лютому 1924 р. заснували окремий клуб УСДП у сеймі, а четверо з них 7 листопада вступили в комуністичну фракцію. Перехід більшості УСДП на політичну платформу КПЗУ, Комінтерну, з властивою їй вульгаризацією класового підходу і догматичними тенденціями, послабив єдність національно-демократичних сил Галичини в боротьбі за національно-державну незалежність України.

*

Summary

The transition of the Ukrainian Social Democratic Party into the Communist camp in the early 1920s

The article highlights pro-communist activity of the Ukrainian Social Democratic Party after its transition to the Radical Left Camp at the VI. Party Congress of 18 March 1923 in Lviv. Among the reasons for the political evolution of the USDP was defeat of the Ukrainian revolution resulting in ideological disorganization among the social democrats, which was successfully used by the communists. After the Congress, the USDP became a legal extension of the Communist Party in Western Ukraine. In times of a deep ideological crisis in the national statehood camp (after the recognition of the Polish Power in Eastern Galicia at the Conference of Ambassadors of the Entente, March 1923), the USDP became dominant in society, its influence expanding to Volhynia (Volyn region), Kholmshchyna (Kholm region) and some other regions, which led to banning of the party by the Polish authorities in January 1924. Some of the Ukrainian deputies in the Polish Sejm set up a separate club of the USDP, and in November 1924 joined the Polish communist faction.

**

Keywords: the Ukrainian Social Democratic Party, Eastern Galicia, Communist Party of Western Ukraine.

Ключові слова: Українська соціал-демократична партія, Східна Галичина, Комуністична партія Західної України

Słowa kluczowe: Ukraińska Socjal-Demokratyczna Partia, Galicja Wschodnia, Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy

Ігор Райківський (Ihor Rajkiwskyj) – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську (doktor habilitowany, profesor, kierownik katedry historii Ukrainy Przykarpackiego Narodowego Uniwersytetu im. Wasyła Stefanyka w Iwano-Frankowsku). Фахівець з історії українського національного руху в Галичині XIX – першої половини XX ст. (zajmuje się historią ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w XIX i pierwszej połowie XX wieku). Temat pracy doktorskiej (kandydatської): “Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.)”. Львів, 1996; розграву habilitacyjnej (докторської): “Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття”. Львів, 2014.